

FIL-MUTEHARRIK

في المتحرك

HEREKETLI BARADA

IBN BAJJE

ابن باجة الأندلسي

(AVEMPACE)

ABU BEKR MUHAMMED

IBN ES-SAİĞ AL-ENDULUSI

terjime eden

Dr. Tahyr AŞYROW

AŞGABAT 2008
www.muslimphilosophy.com

IBN BAJJE

Fil-Muteharrik*

Hereketli Barada*

Abu Bekr Muhammed ibn Ýahya (Ibn Bajje) şeýle aýdydyr: *es-Semau't-tabiide* takyklyk söz eden sözler bilen orta çykypdyr, birden kân hereket etdirjisi bolan her hereket - bu hereketde hereketli bolan özünden däl, başgasy üstü bilen hereket edýändir – başga hereket etdirjilere däl, aýratynam ilkinji hereket etdirjä baglanar we bu hem öz-özünden düşüniljek derejede aýandyr. Bu tümel dogru önerme, somut

* Bu risale, Prof. Dr. *Yaşar Aydınlt*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, 2002, ss. 17-28-nji sahypalar arasynda ýer alan, “İBN BÂCCE’NİN “Fİ’L-MÜTEHARRİK” İSİMLİ RİSALESİ” atly makalasyndaky arap dilindäki asly we onuň türk dilindäki terjimesi esas alyndy. Çykgytlar we aýratynlyklar hem türk dilindäki terjimede bolşy ýaly geçirildi.

* Risäleniň başlygy, Berlin nusgasynda ýokdyr. Başlyk, A. Bedewiniň *Resail felsefiyye lil-Kindi wel-Farabi we İbn Bajje we İbn Adiyý*, Beýrut 1980 içinde neşir edip bolandygy Taşkent nusgasyndan alynypdyr. J. el-Alewiniň *Resail felsefiye li Ebi Bekr b. Bajje*, Beýrut 1983 içinde neşir edip bolandygy nusganyň başlygy bolsa, “Fil-Araz ew fil-garaz” şeklidir.

ýerine ýetirilmesinde, umumyýet bilen tarapyndan hem kabul edilýändir. Munuň üçindir, her näçe, Jaferiň ýakyn katyly (ganhory) Mesrur ýa-da onuň adyna ol işi eden kim bolsa-da we Abu Müslimiň katyly-da, hakykatdan hem el-Mansur bolsa-da, olar, “Ebu Müslimi el-Mansur öldürdi” diýişleri ýaly, “Jaferi hem er-Reşid öldürdi” diýerler we bu işde ihtiyara esasly bir ýagdaý bolmagyndan başgada, iň ýakyn hereket etdirjiler göz önünde tutulmazlar we öwme we ýamanlamada ony üns bermezler. Bu babatdan ol (ýakyn hereket etdirji), käbir ýagdaýlarda ilkinji hereket etdirjiniň ýagdaýynda bolýandyr. Çünki, ilkinji hereket etdirjiniň bu sypatda (ihtiyara eýe bolma sypaty) bolandygy kabul ediler.

Es-Semanyň sekizinji kitabynda, ilkinji hereket etdirjiniň ezeli-ebedi (sermedi) hereketiň hereket etdirjisidigi hakyky manysynda orta çykypdyr. Ýöne, emele geliş we dargayşdaky ýeke-ýeke hereketlere izafet bilen ol (hakyky manysynda ilkinji hereket etdirji), özel däl ilinekseldir. Bu sebäp bilen, öwme we aýyplama, ilineksel şeklinde hereket berene salgylanylýar. Bu sebäpli, hukukda ýalňyş netijesinde adam öldüreniň jezasy, bilkastlaýyn öldüreniň jezasyndan parhlydyr.

Aletlere gelinende, bu hereketiň (birden köp hereket etdirjisi bolan hereket) bar bolmasynda, käbir ýagdaýlardan

başgada, olar üçin bir öwme we ýamanlama mesele däldir we araçy ýagdaýda bolan hereket etdirjileriň jansyz jisimler bolmasy ýa-da düşünen bolsyn düşünmeyän bolsun janly jisimler bolmasy ýagdaýy üýtgetmez. Şol ýagdaýda ýakyn hereket etdirjini öwen ýa-da ýamanlan kişi, edil Eflatunyň it üçin diýşi ýaly, özüne zyňylan daşy dişläp, daşy zyňana üns berýän däldir. Ilkinji hereket etdirji bolmalaryny düşünmäni mümkin etjek ýagdaýda bolan janly aletler muňa girýän däldir. Bütin bular özi açyk bolup, takyk şekilde bilinýän we kabul edilýändir.

Ýene, ol ýerde (es-Sema 8-de), *Kitabul-Hayewanda*, *Kitabun-Nefsde* we biziň ýazan *Risaletül-weda*¹ bilen onuň daşyndaky ýazgylarymzyda orta çykanlardan ap-açyk aňlanylýandyr, haywanda ilkinji hereket etdirji, nefisdir. Bu hem, yönekeý bir düşünme bilen derñewça mälim şeklinde we özünde takyklyk emele getirjek bir ýagdaýdyr.

*Kitabü'n-Nefsde*² nygtan sözlerimizde, haywanlarda ilkinji hereket etdirjiniň arzu ediji nefis bolan we onuň-da biri-birine ters iki amala eýe bolan iki synpdan meýdana gelen gysgaja açyklanydy. Olardan ilkinjiniň jyns ismi yokdyr, emma biz ony umumy manysynda söýgi (el-mahabbe)

¹ Neşr., Macid Fahri, *Resailu İbn Bacce el-İlahiyye*, Beýrut 1968; Neşr., M. Asin Palacios, *La Carta de Adios*, Al Andalus, vol. 8, Madrid 1943

² Neşr., M.S. Hasan el-Masumi, Dımışk 1960

şeklinde atlandyralyň. Isleg we baglyşyk onuň bilen meýdana geler, iýmitlenmäge tarap isleg, kyn we başga görnüşler bu jynsyň içindedir. İkinji synp(yň jyns ady) ýigrençdir we çetde durma we terk etme oňa bagly şekilde meýdana geler; gorkma, bizarlyk, ýadowlyk we meñzeşleri hem bu toparyň içindedir. We ol ýerde takyklyk bildirýän önermeler bilen orta çykypdyr, bularyň sebäbi hyýaly nefisdir, onuň bölümleri ol ýerde gysgaldylandyr.

Bularyň hemmesi, ynsanda haýwan bolmagy babatyndan bolar. İnsan, pikirlenmekden (en-nutk) esaslanan saýlama bagly (ihtiyary) hereket bilen özüne mahsus aýratynlyga eýe bolar, ynsana bu aýratynlygyň dogry we ýalňyş netijesi baglanar we ynsan sungatlary onuň üstü bilen gazanar. Bular, *Sîretül-mütewahhidde*³ düýp esaslary bilen söz etdigimiz görnüşdir. Ol ýerde, ynsana mahsus bolan ynsany hereketiň, dogry düşüniş pikirlenmäniň gerekli bolan ýagdaýlardan esaslanan hereket bolandygy ýüze çykypdy. Şu ýeri açykdyr, düşüniş pikirlenme, mejbury şekilde bir zada tarapdyr we ol hem bir maksada dogrydyr, bu hem “mutlak gowy”-dyr. Çünki, bu gowy, tebigy şekilde islener we her kim tarapyndan söýler. Haýwana, mutlak gowynyň bilmesini

³ Nşr., M. Asin Palacios, *El Regimen del solitario*, Madrid Grenada 1946; Nşr., Macid Fahri, *Resailü İbn Bacce el-İlahiyye*, Beyrut 1968; Nşr., Ma'an Ziyade, *Kitabü tedbiril-mütewahhid*, Beyrut 1978

üpjün edýän güreleme berilmäni üçin, gowyny bilme oňa maddalara bitişik şekilde hödürlenipdir, bu hem, duýgy we kurunty/hyýal ýoly bilen bolar. İnsan bolsa, gowyny hem maddalarynda tanar, hem-de ony soýut şekilde biler. Munuň üçindir, ynsan bir zada isleg duýar ýa-da ony ýigrene-de, soňra bir şekilde, ýigrenen zadynyň gowy bolandygyny aňlasa, bu ýagdaýda, isleg duýan zadyny taşlap, arzu etmedik zadyny islä. Eger muny etmese, onuň fiili (iş) düşüklük, akmaklyk, bozyklyk we meñzeşi zatlardan bolar. Çünki, bu synpyň hemmesini içine alýan bir at yokdyr. Onuň bu amaly bolsa, ynsany däl, haýwanydyr. Bu temanyň hemmesini *Sîretül-mütewahhidde* aňladypdyr.

İnsanda hakyky manysynda ilkinji hereket etdirji, nefis we onuň bölekleridir. Beden bolsa, aletlerden emele gelen bütindir. Tebigy aletin hemmesi, bedendir. Munuň üçin, edil neçjar aradan aýrylan ýagdaýynda aletlerinden hiç biriniň yok bolmazlygy ýaly, käwagt jesedinden hiçbir organ yok bolmadygy ýagdaýda, janly (haýwan) öler. Náme bar, ilkinji hereket etdirji yok bolandygy üçin, onuň üçin hiçbir amal hakyklaşmaz.

Sîretül-mütewahhidde, “ynsan”-yň birinçilik bilen jesediň degişli bolandygy jynsyň biliminden söz açandygyny bildiripdir. Bu sebäp bilen ölü, jesediň jyns ady bolan haýwan

şeklinde atlandyrylar we biz hem muny ylalaşyk ýoly bilen kabul ederis. Bu sebäp bilen, ölüleriň jesetlerine hormat ediler. (“İnsan”) ikinji şeklinde, nefsi söz eder. Munuň üçindir, Sokrates öldürilen günü, ýanynda bolanlara, “kazylara garşy meni gorag astyna alan kepilligiň tersi bolandygy düşünilen zady maña garanti ediň” ýaly sözler aýtdy⁴. Sokrates şeýle diýipdir: “Gysga bir wagt soň ýerinde durjak kişi, Sokrates däl, Sokratesiň jesedi boljakdyr. Sokrates bolsa bireýýäm giden boljakdyr.”

Risaletül-wedadaky bu sözlerde, ynsandaky hereket etdirjileriň sazlaşygy orta çykypdyr. Eger bu beýle bolsa, mälimdir, gowy özünde bar bolup, ölümlü we ýok boljy däl; tabigatda islenen zatdyr; ondan esaslanan we oňa dogry öwrülen hereket, beden eýesi şeklinde ynsan üçin bar bolan işleriň in ýokarysydyr. Onuň gazanylmagy, hakyky manysynda, ynsan üçin bar bolan işleriň in ýokarysydyr we bar bolmagy wagtynda, ynsanyň bedene eýe bolmagy ýa-da bolmazlygy parhsyzdyr, emma, hereket berji şeklinde bolmagy daşynda, onuň üçin has ýokary bolany, bedensiz bolmagydyr. Çünki bedensiz şeklinde hereket bermegi mümkin däl; we beden, bu gowylygyň onuň üçin orta çykmagynyň sebäbi bilen bar bolar. Şu ýagdaýda, ol (beden),

⁴ Jümlede bir kynçylyk bar emma näme diýmek isledigi aňlaşylýar.

özü bilen hereket eden aletidir; ol, onuň üçin, syňahatçylaryň aragatnaşygyny üpjün edýän gämi ýalydyr. (Gowylygyň) gazanylmagy ýagdaýynda, beden, (ynsanyň) özü bilen başgalaryny hereket etdiren bir alet bolar we muharrik şeklinde bar bolmagynyň daşynda, onuň hususy barlygynda hiçbir paýy bolmaz. Onuň maksady we fail bolşy, ýalňyz maksat bolşyndan parhlydyr. Munuň üçin, bedeni terk edende ýalňyz maksat bolar. Eger (gowy), bu derejelerdäki bir başga ynsandan hasyl bolsa, bu ýagdaýda ol, öndäkileriň hemmesi bolar.